

## **ИЗВЕШТАЈ**

**ЗА ИЗВРШЕНИТЕ АРХЕОЛОШКИ ИСТРАЖУВАЊА  
НА ЛОК. „ ГРАДИШТЕ“ – МЛ. НАГОРИЧАНЕ, 2023г.**

Куманово, септември 2023

### **1. Податоци за носителот на дозволата за археолошки истражувања**

Носител на дозволата за археолошки истражувања на лок. Градиште – Мл. Нагоричане, е НУ Музеј Куманово - Куманово.

### **2. Податоци за истражувачкиот тим**

Истражувачкиот тим во кампањата 2023 го сочинуваа: Дејан Ѓорѓиевски –виш кустос археолог- раководител, Мирослав Петковски – кустос - археолог– раководител на сонда, Фросина Лазаревска – кустос - археолог, Славица Цветановска – архитект – документатор, Александра Апостолова – виш кустос –нумизматичар, Столе Петковски – фотограф.

### **3. Приказ на применетата методологија, времето во кое работите се изведувани, обемот, правецот, организацијата и условите на археолошкото истражување:**

Според барањето од страна на НУ Музеј Куманово, УЗКН издаде дозвола за систематско археолошко истражување (бр. УЗКН - УП Бр. 08 – 239 од 03.04.2023) кое се одвиваше во периодот од **18.04.2023 – 01.06.2023**.

Методологијата применета во истражувањата во 2023 година подразбира детално истражување и документирање на сите културни слоеви во рамките на квадратните сонди, до утврдување на постоечката здравица или цврста архитектонска структура. Теренската документација се води со теренски дневник, во кои се забележуваат сите опсервации за културните слоеви, фото документацијата, и техничка документација за недвижниот и движниот материјал. Теренските основи се уредно исцртани на основи во размер 1:100,1:50, 1:20. Издвоениот движен материјал се фотографира и дообработува во теренски инвентарни книги. На движниот материјал ќе му претстои процес на конзерваторски третман поради состојбата во која е пронајден. Документацијата од истражувањето се состои од техничка документација и истата е направена и во дигитална форма.

Обработката на движниот материјал се изведуваше во НУ Музеј Куманово.

### **4. Првични резултати и сознанија од истражувањето**

Локалитетот Градиште во с. Младо Нагоричане (y=75715, x=46709) се наоѓа во нивите помеѓу селата Макреш и Младо Нагоричане, општина Старо Нагоричане. Сместен е на истоимениот рид, северно од мостот над Пчиња, на магистралниот пат Куманово – Крива Паланка. Самиот рид се наоѓа во непосредна близина на левиот брег на Пчиња. До неговата јужна страна води земјен пат кој се дели од асфалтниот пат Војник-Бајловце. Патот бил употребуван додека во подножјето на локалитетот егзистирале штали на макрешкото селско

стопанство, како и за потребите на југословенската армија и каменоломот. Двете последни активности нанеле сериозни оштетување на локалитетот.

До неговата источна страна завршува дол кој тече од с. Стрновац, а кој селаните го користеле за наводнување на нивите крај Пчиња – на некои места се уште има вода во долот. Од север е одделен од ридот Среден рид преку друг, помал дол, додека западно од локалитетот се наоѓаат помали ритчиња и ниви од кои денес пристапот е најлесен. Меѓутоа, во периодот на користење на локалитетот, најверојатно пристапот го следел денешниот земјен пат кој го споменаваме погоре, кој се протега од јужната страна на локалитетот, а завршува на западната страна. Оттука, благо се искачувал кон западното чело на населбата и преку неколку засеци во карпата излегувал на населбинското плато, протегајќи се по неговата јужна половина. Иако релативно низок (383,1), поради благите падини кои ја следат долината на Пчиња, локалитетот комуницирал со останатите локалитети западно (Костоперска Карпа) и јужно (Каљиште – с.Стрезовце, Градиште – с. Градиште итн.) од него, додека, поради релјефот, северно и источно од локалитетот визибилноста е многу помала.

Локалитетот е познат во литературата, пред се од извршените рекогносцирања. З. Георгиев го објавува под името „Градиште-Макреш“ и ја дава прелиминарната стратиграфска слика на локалитетот (наоди од енеолитот и бронзеното време, железно време и античкиот – пајонски период), со укажувања за развиена населба од класичниот и хеленистичкиот период (З. Георгиев, Три предримски населби крај Пчиња, Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, бр. 17-18, Скопје 1990-1991, Градиште – Макреш, 94-97, План 2, сл. 4-6.) В. Лилчиќ ги проширува овие сознанија, преку поекстензивен приказ на локалитетот, притоа објавувајќи и депо од 13 монети на Аудолеон (2 тетрадрахми, 1 дидрахма и 10 драхми), а прави и обид за лоцирање на храм на највисоката точка од локалитетот како и атрибуција на етничката припадност на населението како агријанско (<http://www.reper.net.mk/2013/03/29/eden-agrijansko-pajonski-grad-na-pcinja-kumanovsko/> = An agrianian-raeonian city near Pcinja, Kumanovo region, *ŽAnt* 67, 2017, 49-60).

Археолошките истражувања се одвиваа од 2014-2022 г. (носител на дозвола – НУ Музеј Куманово, раководител М. Јованов 2014-2017 (М. Јованов, Пајонските градови преку новите археолошки откритија, во Пајонија и Пајонците, 2022, Скопје, 197-215), Јовица Станковски 2018, Дејан Ѓорѓиевски 2019-2023, и беа насочени кон откривање на највисокиот дел од локалитетот (Д.Ѓорѓиевски, Лок. Градиште, с. Младо Нагоричане, Археолошки информатор

3, 2019, 17-25; Д. Ѓорѓиевски, Мегаклеидес од Тасос на Градиште во Младо Нагоричане, ЗбАрхМуз, 2023/во печат/).

За 2023 беше планирано да се отвори просторот на северниот крај од ридот, во секторот Акропола. Во претходните години (2014-2017), во овој сектор беа откриени сидови од градба која според своите димензии и архитектонските елементи јасно се издвојуваше од познатите градби од истиот период откриени на неколку локации во државата. Конфигурацијата на теренот дозволуваше во тие ископувања земјата да биде исфрлана на работ од населбата, затоа што се претпоставуваше дека на тие места нема градби, односно евентуално може да постои бедем. Поради тоа, првин требаша да се дислоцира исфрлената земја, а потоа да се постават сонди за ископување.

Сонда 33/23 – Кв. ?????

Сондата е со димензии 5x5 м, поставена до сонда 10, делумно зафаќајќи простор кој е работен, а не е ставен во квадратен систем. Поставена е за да се открие крајот на протегање на сид 1, откриен во сонда 11 и 10 за кој мислевме дека е краен северен сид на градбата. Сидот поминува скоро дијагонално низ сондата, во правец северозапад-југоисток, минувајќи низ југоисточниот агол. Југозападно од зидот е просторот кој е работен до определено ниво, каде што е откриен друг, постар сид во насока југозапад-североисток, кој, иако гради прав агол со претходниот, е постар.

Североисточната половина на сондата, односно делот северно од сид 1 до сега не беше работен. После отстранувањето на исфрланата земја (на некои места и до 1м), се доаѓа до површинскиот слој (382,39). Претставува слој од цврста, сиво кафеава земја, кој кон север се спушта, со фрагменти од тегули кон северниот профил, како резултат на ерозијата. Во североисточниот агол има мала јама-укоп, можеби од рекогносцирањата на проф. Лилчиќ, кога се најдени делови од аплики од врата. Овој слој лежи врз потемна, кафеава земја, која го претставува рушевинскиот слој (382,27 - 382,03 – 381,92) – контекст 2. Рушевинскиот слој е со концентрација од тегули, но скоро сите се од средишниот дел, кон северозападниот агол. Рушевинскиот слој кон североисток е со траги од белкаста земја и горење, но, поради блискоста со работ од ридот и ерозивните процеси, можно е мешање на овој слој со остатоци од подно ниво во тој дел. Во близина на сидот, а особено во просторот кон северозападниот агол на сондата, до Сонда 34, има големо количество на паднат малтер - 382,23. Паднатиот малтер е најмногу со црвена боја – керамидно црвена и помпеанска. Се среќаваат и парчиња кои биле полихромни, во штучко изведба, во кој случај се комбинирани црната и белата боја,

односно в рамени црни полиња со бела боја помеѓу нив. Очигледно е дека северната фасада на ѕидот била раскошно украсена, со полихромна штукo декорација во бела, црвена и црна боја.

Со отстранување на рушевинскиот слој, се доаѓа до подното ниво 381,88. Се работи за подно ниво од цврсто набиена земја, мешана со малтер. Најсочувано е покај ѕидот 1, особено кон запад. Веројатно поради карактерот на просторијата (ходник, предсобје и сл.), движните наоди се многу ретки. Но, врз самиот под (381,89), пронајдовме многу значајни остатоци од аплики за дрвени врати. Откриени се вкупно 24, групирани во 4 типа. Првиот тип (15 примероци) се со конвексна средина, без додаток; вториот тип (1) е со испакнат средишен дел кој завршува со топче, третиот тип (3) се со извишен конусен средишен дел кој завршува со плочкаст круг (можеби и фрагментирани примероци од тип4), а последниот тип (5 примероци) се исти како претходните, но со вretenест додаток кој завршува со калота. Последните се прилично ретки и се пронајдени во две прецизно датирани гробници (Агиа Параскеви и Лангаза во близина на Солун) од крајот на 4, поч.на 3 век пр.н.е. Со тоа, вратата од оваа градба може прецизно да ја датираме во овој период. Тоа секако не значи дека целата градба е оттогаш, затоа што се забележани барем 3 постари фази во градењето. Но, поставувањето на влезот во овој простор, а веројатно и украсувањето на ѕидовите (што се совпаѓа и со хронологијата со паралелите од југ), е токму од почетокот на третиот век пр.н.е., што е значаен податок за хронологијата на градбата. Повторно наоѓаме докази дека по овој период, градбата настрадала од пожар, но се уште не сме сигурни дали тоа се случило на почетокот на 3 в., или подоцна.

Со пробивањето на подното ниво, се доаѓа до нивелација со камен која претставува насип за подот. Под оваа структура, на 381,6 се дојде до постара подна структура. Таа е сочувана само по средина на сондата, додека кон северниот профил, како и кон источниот е пресечена. Немаше наоди кои би служеле за попрецизно датирање на овој под. Пресечените делови покрај подот се всушност полнетица од земја исполнета со крупен камен (381,54), која има исклучиво рачна работена, железнодопска керамика. За сега, можеме да претпоставиме дека подната структура кон север и исток еродирала поради теренската конфигурација, а останале само пониските, железнодопски слоеви кои ги покривала.

Што се однесува на просторот надвор од просторијата, односно југозападно од ѕидот 1, кој не беше доистражен во претходните истражувања, исто така даде доста показатели за хронологијата на градбата. Имено, и тука постои малтер, но само во југоисточниот дел од ѕидот. Малтерот оди до висина на подот 3 - 381,8 (кој е истовремен со под 1 во просторијата

1). Под овој под, се наоѓал постар, широк и масивен сид – сид 2. Иако поставеноста и правиот агол кој го градат со сид 1 претходно не наведоа на мислење дека се истовремени, ситуацијата од двете страни на сидот 1 недвосмислено покажува дека сид 2 е постар од сид 1. Сидот 2 пак, минува преку групација од камен која можеби е остаток од постар сид (к6), со иста насока како сид 1. Западно од к6, се наоѓа групација од камен со нејасна функција, кој лежи на стабилна структура (381,32) на која има траги од горење. Оваа структура, е всушност најстарата нивелација под градбата, која е фундамент за сидот 2.

### С 35/23

Со цел да се види протегањето на просторијата откриена во сонда 33, отворена на сонда 35 на нејзиниот северен профил, со димензии 2 x 5м. За жал, ерозивните процеси од југоисточниот дел во голема мера ги уништиле подните структури на објектот. Подното ниво од просторијата е сочувано само на западната половина од сондата – 381,92. Тука, покрај западниот профил е откриен керамички капак, а покрај јужниот профил, две аплики за врата, како оние од 33/23. И концентрацијата на керамички тегули е само покрај западниот профил на сондата. Кон исток, подот е во благ пад – 381,80, додека на источната половина целосно е уништен. Во овој дел се гледаат остатоци од претходниот слој, од нафрлан камен кој служел како основа за подот, пронајден и во 33/23. Во делот кој даде резултати – западната половина, направена е екстензија кон север (2x2 м). Екстензијата сепак, е поставена на делот кој еродирал, така што поголем дел од земјата која ја ископавме беше всушност земја нафрлена од претходните ископувања. Подот е сочуван, но веќе кон север, а особено севроисток, целосно е исчезнат и почнува матичната карпа. На тоа ниво е сопрено со ископување, бидејќи теренот веќе е во нагол пад.

### С 37/23

Поставена е на источен профил од 33/23. Сондата (2x5м) е поставена за да ја покаже конекцијата помеѓу работениот простор во сонда 1/14 (кој претставува атриум) и самата градба. И тука, кон север, скоро целосно е еродиран хеленистичкиот слој. Нема сочувано стабилни подни конструкции, но повеќето тегули, како и фрагменти од анта капител се најдени на 381,93 – 381,87 што е висина на подно ниво од сондите 9,10,11. Сондата е со екстензија кон север и југ, за да се расчисти посочениот простор. Рушевинскиот слој е особено сочуван во југоисточниот дел, во близина на стилобатот на атриумот. Таму има поголемо количество на изгорен лепеж и пепел, без позначајни наоди, но евидентиран е

повторно слојот со силно горење, кој веројатно ја уништил градбата. Под нивото на рушевинскиот слој, во делот кон северозапад, се појави големо количество на реден камен – ок.381,65. Каменот е реден до стабилен слој на 380,92, значи во висина од околу 70 см. Камењата се градени од две страни на мал коридор, ок. 1, 20 широк. Од југоисточната страна на коридорот камениот плашт е раширен и можеби претставувал подлога за некоја градба (кула?). во редениот камен, од двете страни постои паралелен празен простор веројатно користен за поставување на два дрвени столбови, за сега со нејасна функција, можеби претставувале влез или дел од врата. Во секој случај, се работи за постара градба која што како подлога била користена и подоцна.

Сондата 34/23 беше поставена на просторот од „Акрополата“, во рамки на квадратите Г-3 и Д-3; со димензии 5 x 4 м, со тоа што навлегува во пртосторот на веќе работените сонди 11/16 и 14/17, како и на сосема мал дел од сондата 12/16. Целта на поставување на сондата беше да се дефинира просторот, т.е. градбата која претходно беше дел од с. 11/16, како и можноста за стекнување на поцелосна слика за распоредот на објектите на „Акрополата“.

На почетокот се соочивме нафрлената земја (горна зона 382,57 м ЈИ, 382,23 м СИ, 382,64 м) која е ископана во претходните археолошки кампањи. По нејзиното остранување се пристапи кон натамошна работа. Површинскиот слој (контекст 1/к.1) беше прилично плиток, составен од мека,растресита земја со кафеава боја. Висинските точки варираат поради падот на теренот кон СИ. Почетните или горните се движат од 382,60 м на СЗ, 382,49 м во средишниот дел, 382,48 м на ЈИ и 382,19 м на СИ, додека долните се на СЗ 382,56 м, СИ 382,13 м, ЈИ 382,45 м и средишен дел 382,37 м. Површинскиот и рушевинскиот слој на делови се изедначени и се преклопуваат, тоа особено можеше да се забележи во ЈИ дел, каде иако сосема малку надвор од сондата имаше тегула на самата површина, која го навести рушевинскиот слој.

Понатаму од котите 382,48-13 м следеше слој со рушевински елементи (к. 2), што подразбира земја со главно кафеава боја, проследен со окер, црвени и црни дамки; по некој крупен камен, како и спорадично по некој мал, поситен камен. Најголемо е присуството на фрагментирани керамички кровни тегули и тоа со најголема концентрација до сидот 1 (к. 3), нешто помалку до сидот 2 (к. 5); исто така поголема концентрација има и во ЈИ агол, како и по должина на источниот профил; единствено најмалку се присутни, односно скоро и да ги нема во СИ агол (овде теренот паѓа и ерозијата го има измиено овој дел од теренот, до одредено ниво). Во рамките на слојот се забележува и присуство на раздробен(распадлив)

малтер, со кој биле премачкани сидовите 1 и 2, но забележливи се и фрагментирани парчиња од боен малтер со црвена, бела и црна боја. Најголема концентрација на малтерот беше главно покрај самите сидови 1 и 2. Друга присутна појава во слојот е горењето. Имаше примеси од јагленисани греди и гараж и тоа до сидот 2 и камената конструкција 1 (к. 6), во јужниот дел од сондата. Констатирани беа и повеќе остатоци од плитарни (запечени од горењето) тули. Низ слојот како друг вид на материјали се среќава фрагментирана керамика и распаднати остатоци од кородирани железни клинци. Забележани беа и остатоци од животински рог од елен (382,18 м). Како тер. инв. во рушевинскиот слој се издвојуваат: фр. од ехинус (382,20 м), повеќе фрагм. од скифоси (382,15-17), како и неколку керамички тегови (од разбој, 382,25, 382,21, 382,15 м). Завршува на нивото на земјен зарамнет под (к. 9), на кота 381,96 до 381,93(2) м.

Сид 1 (к. 3) е со правец на протегање од ЈЗ кон СИ. Тој комуницира со сид 2 [(к. 5); тој е дел од старата сонда 11/16, но сега е дел и од оваа сонда] и заедно го формираат СЗ агол на просторијата (денес оваа врска во голема мера е прекината, уништена), додека кон СИ навлегува во северниот профил од сондата. Гледано од внатрешната страна приближната сочувана должина на сидот во оваа сонда изнесува околу 390 см ( $\pm$  неколку сантиметри, поради разрушеноста на северозападниот агол на просторијата дадена е приближна бројка), со широчина од ок. 90 см (без издадента цокла) и приближна сочувана височина околу 50 см (382,43/4-381,93 м). Станува збор за структура од камен (малку во долната зона), парчиња варовник, земја, а во минатото имал и плитарни (непечени) тули (кои сега не се изворно сочувани во неговиот состав). Од внатрешната страна има премаз од варов малтер, со бела боја (сега веќе потемнета). Инаку во погорните зони бил премачкан и со боен малтер во црвена и црна боја (се наоѓаат фрагменти од ваков малтер). До височина од 35 см се издвојува малтерна цокла, издадена надвор од сидот, кон просторијата, со бела (сега потемнета) боја.

Сидот 2 е познат од сонда 11/16, инаку сега навлегува делумно и во оваа сонда со ознака сид 2 (к. 5). Сочуваната должина во оваа сонда изнесува ок. 290 ( $\pm$  неколку сантиметри), додека приближна сочувана височина е 44 ( $\pm 1$ ) см, а ширинта е 88 ( $\pm 2$ ) см. Она што е дооткриено годинава е тоа дека исто како и сидот 1 бил премачкан со малтер во споменатите бои (сочуван само дел од цоклето). Структурата е малку поразлична, бидејќи долната зона е целосно од камен и на средина има нагласено издвоен камен ред, кој веројатно имал улога да издвои две целини, една лево, а друга десно.



Контекстот 6 или камената конструкција 1 (к.к. 1) се наоѓа во СЗ агол на просторијата, каде се спојуваат сидовите 1 и 2, чија горна кота е 382,33(30-27) м. Нејзината поставеност е СЗ – ЈИ. Составена е главно од еден ред на приближно нивелирани (наредени) камења (освен на едно место до сид 1 се појави одоздола уште еден камен, а тоа го констатиравме по пресекот што го направивме како контролен, к.10) со рзлична големина; поставени на кота 382,23-20 м, каде и завршува оваа конструкција, а потоа следи рушевинскиот слој до ниво на под. Има неправилна форма налик на правоаголна, со приближни димензии 130 см ( $\pm$  5-6 см) x 40 см ( $\pm$  10 см). Таа е позната од сонда 11/16, кога на неа можеше да се забележи и присуство на поситен речен камен (налик на чакал), кој сега е забележлив само во траги.

К. 10 го претставува пресекот на к.к.1 (к.6) и на она што следеше под неа, односно рушевинскиот слој, до ниво на под; од кота 382,33(30-27) м до 381,95(4) м. Го направивме во аглите на конструкцијата (на север и на југ, до сидовите 1 и 2). Одоздола под самите камења продолжува рушевинскиот слој од паднати тегули, понатаму земја и раздробен малтер, како и малтерни парчиња со црвена, бела и црна боја. Забележливи беа и траги од горење, црна изгорена земја и парче јагленисано дрво до сид 1, како и запечени (од горењето) плитарни тули. Во рушевината под камењата не констатиравме присуство на остатоци од садова керамика, освен малку животински коски, фрагм. од малтер и фрагм. од распаднат железен клин. Рушевината се движеше до самиот под во просторијата. Овде е очигледно тоа што к.к.1 е направена врз рушевинскиот слој, по рушењето на просторијата, што од друга страна укажува дека некое време постоеле знаци на живеење по опожарувањето на населбата. И покрај ова, сепак намената на к.к.1 и времето на нејзиното конструирање ќе останат енигматични.

Контекстот 9 го претставува подното ниво (сочинето од зарамнета земја) 381,96-93(92) м, на кое завршивме со работа во рамките на просторијата во овој дел од сондата. Како поинтересен наод е еден градежен елемент, кој имал улога на отвор за оцак или пак можеби за светлина [повеќе фрагменти кои се расфрлени од долните партии на рушевинскиот слој 382,08(4,3) до подно ниво], личи на голема тегула со овален отвор кон средината (сочуван е фрагментирано со доволно елемнети за реконструкција); се издвојуваат и 2-3 фрагм. од бронзен предмет како составен дел од некој друг предмет (со нејасна намена).

Контексти 4,7 и 8, кои до сега не ги споменаваме, се всушност надвор од оваа просторија во самиот северозападен агол на сондата, зад сидот 1 или условно речено од неговата западна страна.

Контекстот 4 го претставува всушност самиот простор со неговиот рушевински слој, што се надвор од оваа просторија 1 и се врзани за ситуацијата од сонда 14/17, а и еден мал дел навлегува во веќе работениот простор од с.14/17. Слој од мека кафеава земја, со црни траги од горење и присуство на фрагментирани керамички тегули, од кота 382,56 м до ниво на под 382,28(7) м (иако станува збор за сосема мал простор, но во рамките на оваа сонда, сепак тој е дел од веќе отворениот простор во с. 14/17). Трагите од горење се шират до границите на сидот 1, односно неговото условно речено западно лице, кое всушност и скоро целосно е уништено. Во контекстот се среќава и фрагм. керамика, а треба да ги споменеме и повеќето фрагменти од скалдишен сад – мал питос (3 фрагм. стоеја по вертикала) украсен со налепена пластична лента, кој веројатно бил потпрен до сидот 1, а неговото нагласено издвоено дно било вкопано во земја, односно во подното ниво – к. 7 (на што укажува остаток од мала јама, со приближен дијаметар од 13 см и длабочина од 7 см). Поради големата оштетеност и мал број на сочувани фрагменти, садот беше само фото и технички документиран и на крајот повтроно вратен во СЗ агол од сондата 34/23.

Контекст 7 го претставува подното ниво од зарамнета, малку набиена земја, на кота 382,28(7) м, во овој дел од сондата зад сидот 1 или на неговата условно речено западна страна. На него можеа да се забележат дел од фр. од малиот питос, како и фрагм. од керамички тегули и црни траги од горење особено во СИ агол од овој простор.

Контекст 8е последниот изработен контекст во овој СЗ агол од сондата и го претставува вештачкото пробивање на подното ниво, односно ја покажува структурата на подното ниво или слојот за нивелација, кој го формира подното ниво. Структура од глинеста земја со зеленикава боја, со присутни тонови на жолта (раздробени жолтеникави камења во неа), бела од варовникот низ неа, а на места сива; со присуство на кршен камен со различна големина (од поситен до покрупен). Слојот се движи меѓу котите 382,28(27) и 382,1 – 382,04 – 381,93 м. Во него можеше да се забележат и неколку фр. од главно рачно работена керамика.

#### Сонда 36/23

Пред почетокот со работа го имавме истиот проблем како и кај сонда 34/23, со тоа што овде имаше енорно голема количина на нафрлена земја и терен во екстреман пад. Сондата беше поставена на север од с.34/23, поточно од крајната североисточна точка на с.34/23 во правец кон север со должина од 4 м и 2 м (во широчина) кон запад. Целта беше

како и во претходната сонда, да се види до каде се протега сидот 1 и каде би правел агол со некој друг сид на СИ.

Како што веќе споменавме нафрлената земја претставуваше голем проблем при работата. По нејзиното отстранување, направивме плиток откоп, кој го означивме како контекст 1 (к. 1, откоп под или после слојот од нафрлена земја). К. 1 е слој од мека кафеава земја, кој започнува од условно речено делот со изгниена трева, под слојот од нафрлена земја, од кота 382,20 м (горна зона) до 382,14 м (долна зона) на ЈЗ и 381 м (горна зона) -380,94 м (долна зона) во крајниот СИ агол.

К. 2 претставува мал сегмент од сид (1), односно продолжение на она што е означено како сид 1 (к. 3) во с. 34/23. Стационаран во ЈЗ агол на сондата, со правец на протегање од ЈЗ кон СИ. Структура прилично оштетена, со неможност за јасна дефиниција, со ист состав како во с. 34/23, со тоа што овде скоро и да нема камен во сочуваниот дел. Во должина од ок. 35 см има остатоци од мазнет малтер, со кој сидот бил премачкан од внатрешнта, условно речено источна страна. Просечна сочувана височна е помеѓу 382,05 – 381,93 м, додека сочуваната должина врз која се среќава и малтерот е ок. 35 см (источна страна, додека западната не е точно дефинирана). Во близина на овој сид имаше еден голем камен, обработен – зарамнет малку на горната страна, но рамен и одоздола, поставен косо во правец ЈЗ – СИ, за кој постои можност да бил во врска со сидот 1, за што не постои сигурна потврда; тој навидум го следи правецот на сидот 1, а всушност на југозапад комуницира со к. 4, а на североисток со к. 5. Проблемот е во косината и еродираноста на теренот. Инаку ако каменот бил дел од сидот 1, тој би бил во неговата основа, бидејќи е под нивото или на самата горна линија од подното ниво (к. 3), меѓу кота 381,92 – 381,66 (63) м; од друга страна пак малку и отстапува од правецот на сидот 1. Друга можна опција е дека бил во врска со сидот 2 (к.9), гледано во однос на висините, долната кота на овој камен, во поглед на неговата североисточна страна 381,66 м, одговара на горната страна на првиот камен (во самиот југоисточен агол) од сид 2, кота 381,67 м, односно би бил на ниво врз првиот камен од сид 2. Во прилог на ова би била и забелешката дека во текот на работата постоеше назнака дека сидот 2 би можел да прави агол кон југозапад (што подоцна не беше потврдено), па на тој начин овој камен би бил некаде во зоната на тој агол, носепак самиот камен овде лежи врз земја, а не е дел од друга камена конструкција и по се изгледа е дел од к. 5.

К. 3 е подно ниво од зарамнета земја, од кое започнува сидот 1, на кота 381,93 м. Зачуван е само мал дел во јужната половина на сондата, во средишниот дел до јужниот профил. Овој контекст е идентичен со контекстот 9 од сонда 34/23.

К.4 слој од мека темноцрвено кафеава, растресита, песоклива земја, со по некој камен низ неаи во долната зона; под нивото на подот (к. 3), од кота 381,93(2,1) м до 381,65(4,3) м. Концентриран во јужната половина на сондата во делот од јужниот профил до средината на северниот дел на јужната половина, под нивото на к. 3. Во слојот се забележуваат остатоци од јагленисани гранчиња, како и остатоци од лепеж со отисоци од плет и црвени траги од лепеж (раздробен), кој поминал низ оган (постар железнодопски (?) хоризонт); многу малку фрагм. керамика и сосема незабележливо присуство на животински коски. Во долната зона земјата преминува на делови кон посветло кафеава и помрсна, односно во она што подоцна го означивме како к. 6, бидејќи на почетокот не бевме сигурни дали станува збор за иста појава.

Контекст 5 претставува слој од поцврста земја со сиво кафеава боја со примеси на зелено и жолто од присуство на глина и раздробен камен, како и бели парчиња од варовник и по некој камен, главно во долната зона. Веројатно претставувал слој за нивелација на теренот во рамките на античкиот (?) хоризонт на живење. Тешко е да се одредат јасни граници на неговото простирање, поради еродираноста и косината на теренот, но главно е сочуван до одредена мера во условно речено западната половина од сондата, гледано во правец по должина на западниот профил. Во јужниот дел до западниот профил на долно ниво од овој контекст се појави мала групација од неколку камења која оди преку к.4 (на мал дел), додека понатаму по должина на западниот профил, слојот се движи по надолна линија, одејќи преку слојот од сива(сиво кафеава) пепелеста земја, за да кон средината остро прекршува кон долу (гледано во профил) и оди до ниво на матична карпа, додека пак во самиот северозападен агол завршува со концентрација на аморфен камен од раздробена карпа. Овој нивелациски слој на прв поглед личи како да бил поврзан со просторот што фигурирал во сонда 14/17, како и со малиот триаголен исечок од сонда 34/23, односно нејзиниот југозападен дел, каде под нивото на подот можеше да се забележи ваков слој од сиво кафеава зелена земја, со варовник, а во долната зона аморфен камен со средна големина. Од друга страна пак висинските точки меѓусебно се разидуваат. Висината или дебелината на слојот од к. 5 гледано по должина на западниот профил, се движи од 382,06 – 381,68 м јужен дел, 381,78 – 381,68- 381,20 м средишен дел и на север 381,46 – 381,41 м (овде од 381,41 – 381,22 м е концентрација на аморфен камен од раздробена карпа, до ниво на самата карпа). Висинските точки на к. 8 од сонда 34/23 се движат меѓу котите 382,28(27) и 382,1 – 382,04 – 381,93 м.

Контекст 6 е во тесна врска со к. 4, во кој во долната зона настапи промена на бојата на земјата кон посветло кафеава и помрсна. Во принцип земјата од к. 4 се промени во однос

на бојата, но понатаму беше мека, само малку помрсна, па затоа ја означивме како нов контекст 6. Проблемот со овој контекст е поврзан општо и со проблемот што глобално го имавме во однос на косиот и еродиран терен и неможноста да се одредат точните граници на одредени појави (контексти). Првично во југоисточниот агол од сондата се појави зелено – жолта (измешамна со кафеава, на делови сива) глинеста структура некаде на приближно исто ниво 381,68 (75 гледано во профил) горе до 381,42 (40; 381,37 м гледано на западен профил), со ова што беше означено како к. 6, која понатаму ја споивме со овој контекст. Таа неправилно се ширеше кон северозапад, а некаде и под нивото на светлата кафеава, на места измешана во траги со светло кафеавата мрсна дури и до западниот профил, каде завршува на ниво на крупен камен. По кревањето на оваа зелено (сиво) жолта (со кафеава) глинеста структура во југоисточниот агол се појави голем камен, кој е дел од сид 2; додека пак под неа главно во југоисточниот дел од сондата се појави мека земја, првично потемна кафеава, која во долната зона преминува кон посветла и се движи приближно меѓу котите 381,49 - 381,38 м. Врз овој слој од темнокафеава мека земја лежат два големи камена кои го формираат сидот 2 (к. 9), односно се дел од некогашен постар сид. Во долната зона на меката земја се среќава концентрација од крупен камен особено во југоисточниот дел од сондата 381,39(8-5) м кота, додека во останатиот дел (во кој се работеше) од јужната половина се јави пепелеста земја на тоа ниво 381,37 м. Како сублимат на претходното, к. 6 е концентриран во јужната половина на сондата од пред сид 2 (на север, односно северозапад) и од неговата внатрешна страна до западниот профил, каде е ограничен со три камена, меѓу кои еден средишен со приближно кружна форма, косо стоечки, по вертикала. Од нивото на крупниот камен 381,37 м, како и под нивото на к. 6, во она што работно го бележевме како југозападен дел што всушност имаше пепел низ кој се среќаваше и камен со различна големина, до ниво на окер кафеава земја, односно до зарамнето долно ниво на кота 380,93 м, долно подно завршно ниво. Контекстот 7 и контекстот 8 во принцип (веројатно) претставуваат една иста целина. К. 7, беше концентрирана во средишниот дел од условно речено источната половина на сондата, каде првично се појави мека пепелеста земја. Поради косината на теренот, како и поради еродирањето на почвата, оваа пепелеста мека сива до сиво кафеава земја (во долната зона) можеше да се забележи малку порано од пепелта што се појави под нивото на контекстот 5; како и сивата (сиво кафеава) пепелеста земја во јужната половина од сондата или условно речено југозападниот дел од сондата, во близина на западниот профил. Почетната горна забележана кота е 381,36 м. Завршува на ниво на сиво кафеава зарамнета земја преку открит камен од карпа на кота 381,05 м. Во почетокот појаватана

сивата пепел, односно сивата пепелеста земја по должина на западниот профил (средишен дел), ја бележевме како сива земја под ниво на к. 5, од кота 381,68(7) – 381,58м (горна зона) гледано од југ кон север по должина на западниот профил, иако и на почеток се сомневавме дека станува збор за иста појава како во к. 7. Понатаму од кота 381,37 м, во овој дел со сивата пепел се јавува извесна стабилност на почвата во близина на западниот профил (средишен дел), а и бојата на земјата преминува малку кон светло сиво кафеава. На тоа ниво имаше и еден полжен камен. Од ова ниво започнува к. 8 со сиво кафеава мека пепелеста земја измешана со камен низ целиот слој, до ниво на зарамнување, односно до самата исчистена карпа во условно речено делот што фигурира до западниот профил, ниво на долни коти 380,99 – 381,06 - 381,19 – 381,23 м. Најниска точка на самата карпа гледано кон север е 380,86 м, каде нивото на зарамнување на карпата е пробиеено и овде може да се забележи (условно речено во профилот на подното од север кон југ, поглед од запад кон исток) присуство на открит камен под нивото на зарамнетата земја, како нивелација на самата карпа; врз која завршува условно речено камената групација (подолу ќе биде образложена). Во продолжение треба да споменеме дека и овој слој (без број на контекст) од сиво кафеавата земја (со камен низ неа, траги од горење и остатоци од јагленисано дрво, како и присуство на животински коски) во јужниот односно југозападниот дел, како и делот под ниво на к.6 (работна верзија), исто така од кота 381,37 до ниво на зарамнување, односно подно ниво (без број на контекст) на кафеава земја кота 380,96 м, односно светло окер кафеава (западно од сид 2) 380,93 м, одговара на к.8. На ова долно ниво во југозападниот дел во близина на западниот профил беше констатиран дел од мала јамичка оградена со камен од условно речено северната страна до ниво на карпа од кота 381 – 380,86 м.

Контекст 9 или сид 2, поточно фрагмент од сид, за чија конструкција со сигурност може да се каже дека се состои од 2 големи камена, додека за останатиот дел од камената групација која во голем дел од работата ја водевме како можен дел до сидот, не може со сигурност да се каже дека била составен дел од него. Она што со сигурност може да се каже е дека по кревање на зелено (сиво) жолта (со кафеава) глинеста структура во југоисточниот агол (споменато погоре кај к. 6) се појави вториот голем камен од сидот, додека првиот во принцип можеше да се забележи делумно и по кревањето на нафрлената земја и по првиот откоп к. 1. Нивото на кое се поставени, всушност е нивото на она што го споменавме погоре кај к. 6, односно меката кафеава земја под нивото на зелено жолтата глинеста структура од кота 381,46(49) м долна зона, додека во височина до кота 381,66(7) – 381,76(7). Ова укажува дека овој сид бил во рамките на зелено жолтиот слој, кој веројатно бил слој за нивелација на

теренот, бидејќи ваков остаток од зелена глинеста маса имаше и во североисточниот агол од сонда 34/23, под нивото на античкиот под. Правецот во кој се поставени давата големи камена од сидот е од југоисток кон северозапад. Во еден временски интервал од работата дури се добиваше перцепција дека сидот прави одреден агол кон југозапад, што подоцна се испостави дека не е така. Исто така и во одредена фаза изгледаше дека ќе заврши на северозапад врз матична карпа, што од подоцнежна гледна точка се увиде дека не е така и дека станува збор за една „групација од камења“ без некој посебен ред, меѓу кои имаше и пепелеста земја, како и фрагментирана рачно работена керамика и парчиња од лепеш. Оваа камена групација во одреден временски период била дел од некоја камена структура (ограден сид или дел од сид на некој објект), која подоцна гледано по сивата пепелеста земја била разрушена во пожар. Нивото на оваа камена групација се движи приближно меѓу 381,39 – 381,04(02) м

#### **4. Преземени мерки за заштита на наоѓалиштето и наодите**

Сондите се истражени до ниво на под или карпа. Констативните сидни партии и делови од архитектура се покриени со земја и мрежа. Движниот материјал е донесен во Н.У. Музеј Куманово, каде што во тек е негов конзерваторски третман.

#### **5. Податоци за земени и предадени примероци за понатамошни лабораториски анализи**

Земени се коски од еленски рог, за кои се надеваме дека ќе обезбедиме финансии за нивна обработка за датирање во лабораторија.

#### **6. Место за депонирање на движните археолошки наоди, со копија од документацијата за извршеното примопредавање**

Сиот движен археолошки материјал ќе се чува во просториите на НУ Музеј Куманово, во Куманово, односно во институцијата која е носител на проектот.

#### **7. Образложение за евентуалните отстапувања од предвидените позиции од основниот план или од условите определени во дозволата за археолошки истражувања**

Нема отстапки од основниот план за работа.

#### **8. Избор на теренска документација (копија од техничка документација и фотографии, односно фотоснимки, вклучувајќи и копија од обрасците), со која се илустрира целиот процес на реализација на истражувањето**

Избор од техничката и фотодокументација е приложен понатаму во извештајот.

## **9. Финансиски извештај**

Доставен до Министерство за култура.

## **10. Заклучни согледувања и предлози**

Просторот кој се истражуваше оваа година се наоѓа на самиот раб од ридот, на локација за која мислење дека е надвор од градбата. Резултатите покажаа дека ридот бил целосно искористен, а со тек на времето, ерозијата придонела северните простории на големата градба, за која претпоставуваме дека е палата, да бидат скоро целосно уништени.

Поради тие дејствија, северниот крај на градбата не може да се истражи. Од друга страна, имаме показатели кои говорат дека крајниот северен ѕид не бил паралелен со ѕидот кој се протега во просторот од сондата 14 до сонда 37, туку се стеснувал кон исток, поради теренската конфигурација. Од овие ископувања знаеме и дека преку атриумот се влегувало во објектот првин преку северната новооткриена просторија. Од источната страна имало врата/порта, чиј праг не е откриен, но се најдени остатоци од апликите на вратата. Комуникацијата на северната просторија со останатиот дел од градбата за сега е проблематичен, поради нејзината уништеност. Полихромните малтерни ѕидови, кои ги евидентиравме уште во 2014г, најверојатно се направени во последната фаза, со подното ниво најдено од двете страни на ѕидот. Сигурното датирање на вратата од кр.на 4, почеток на 3ти век, е периодот кога и малтерните ѕидови се направени. Според поставеноста на ѕидовите од градбата, се чини дека северозападниот дел е постар, со последни интервенции од почетокот на 3ти век, додека атриумот бил додаден нешто подоцна, во тек на третиот век. Слојот со пожар, кој ја уништил градбата, може да потекнува од наездата на Келтите, но и од македонско-дарданските војни од втората половина на третиот век. Наодите од еленски рогови на изгореното подно ниво сигурно дека ќе ни дадат попрецизна хронологија за периодот кога бил уништен објектот.

Она што е за потенцирање е дека, до сега, откриениот план на градбата имитира типична богата хеленистичка куќа, со атриум, бањски (складишен) дел и околни простории. Позицијата на градбата, на највисоката точка, укрепена со внатрешен бедем, сугерира на владетелски статус на сопственикот. Материјалните остатоци, како керамиката, но најмногу малтерните ѕидови и карактеристичните аплики за врата, посочуваат на тесни конекции и блиски знаења со градбите кои се откриени во егејските македонски центри, пред се со Олинт, Пела, Вергина и македонските гробници од Агиа Параскеви и Лангаза. Веќе сме сигурни дека овие конекции се од крајот на 4, почеток на 3ти век, од кога ја датираме и фазата со малтер. Сепак, постојат и постари, квалитетно градени ѕидови под оваа фаза. Се уште е прашање дали тие се дел од иста таква, постара градба, или пак, се постари ѕидови од утврдувањето. Од големо значење ќе биде и точното датирање на периодот кога градбата е спалена, кога овој дел од локалитетот бил напуштен. За следните истражувања, особено



важно е да поставиме сонди кои точно ќе го дефинираат југозападниот и северозападниот крај на градбата, како и крајот на протегањето на каналот за вода. На тој начин ќе добиеме поцелосна слика за овој уникатен објект, неговиот карактер и неговата хронологија.

Изработиле:

Дејан Ѓорѓиевски

Мирослав Петковски

Раководител на истражувањето  
Дејан Ѓорѓиевски

/-----/